

Sâcoğullarından Sonra Azerbaycan Ve Arrân'da Yeni Bir Siyasî Aktör: Deyssem B. İbrahim El-Kürdî

NEVZAT KELEŞ*

Öz: Azerbaycan ve Arrân, Muhammed b. Ebî Sâc'ın 276 (889-890) yılında vali tayin edilmesiyle, Abbâsî Halifeliği'nden ayrıldı. Bu tarihten itibaren bir daha da hilâfet yönetimine dâhil olmadı. Söz konusu coğrafya Doğu Ermîniyye ile birlikte 317 (929) yılına kadar Sâcoğullarının hâkimiyetinde kaldı. Müteakiben Sâcoğlu ümerâsından bazı emirler, burada siyasî otoriteyi tesis etmeye çalıştılar. Bunlardan biri olan Deyssem b. İbrahim el-Kürdî, 326 (937) yılında Azerbaycan'ı istila eden Leşkerî b. Merdî'yi uzaklaştırmaya muvaffak olarak Azerbaycan, Arrân ve Ermîniyye'de müstakil bir siyasî yönetim oluşturmaya gayret etti. Bu bağlamda 344 (955-956) yılına kadar bölgede yaşanan siyasî-politik gelişmelerin merkezinde yer aldı. Bu çalışmamızda Sâcoğullarının halefi olarak bağımsız bir yönetim oluşturmaya çalışan ve bunun için uzun süre Müsâfirîlerle mücadele eden Deyssem b. İbrahim'in siyasî kariyeri ve bu bağlamda bölgede cereyan eden politik gelişmeler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Arrân, Deyssem b. İbrahim el-Kürdî, Sâcoğulları, Müsâfirîler

* Dr. Öğretim Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. keles8023@gmail.com

---

A New Political Actor In Azerbaijan And Arrân After The Sâjids: Daysam B. İbrahim Al-Kurdî

Abstract: Azarbaijan and Arrân was separated Abbasid Caliphate with Muhammad b. Ebû al-Sâj's appointment as governor in 276 (889-890). From this date forward, it was not again included in the administration of the caliphate. Untill 317 (929), the aforementioned geography with East Armenia was under the dominion of Sajids. Subsequently some of the Sajid's emirs tried to establish a political authority in here. One of these was Daysam ibn İbrahim al-Kurdî who made an effort to create an independent political administration in Azarbaijan, Arrân and Armenia, managed to expel Lashkarî ibn Mardî who invaded Adharbayjan in 326 (937). In this context, until 344 (955-956), he took place in the central of the political developments which occurred in the region. This article will focus on political career of Daysam b. İbrahim, trying to create an independent administration as the successor of Sâjids and for this long time struggled with Musâfirîds, and in this connection political developments which happened in the region.

Key words: Adharbaijan, Arrân, Daysam ibn İbrahim al-Kurdî, Sâjids, Musâfirîds.

Giriş

Abbâsî halifelerinin, Afrika'dan Mâverâünnehir ve Hint sınırlarına kadar uzanan coğrafyayı kapsayan hilâfet topraklarındaki hükümranlıklarını kaybetmeleri, söz konusu bölgelerde yeni bağımsız hanedan ve emîrliklerin ortaya çıkmasına olanak vermişti. Böylece gerek eyaletlere tayin edilen valilerin gerek kimi yerel oluşumların müstakil siyaset yürütmeye başlamalarıyla hilafet toprakları üzerinde yeni bir politik-siyasî düzen ortaya çıktı. Nitekim Fas'ta İdrisîler (789-985), Tunus'ta Ağlebîler (800-909), Mısır'da Tolunoğulları (868-905), Horasan ve Mâverânünnehir'de Tahirîler (821-873) ve Sâ mânîler (819-1005), Sicistan'da (Sistan) Saffârîler (861-1003) bunlardan bazılarıdır. Bu bağlamda konumuz olan Ermîniyye (İrmîniyye), Azerbaycan ve Arrân'da da benzer bir siyasî değişim-organizasyon meydana geldi. İlk olarak Şirvân ve Arrân'da Heysem b. Halid (247/861) ardından da Şirvân'ın kuzeyinde kalan Bâbü'l-Ebvâb (Derbend) bölgesinde Haşim b. Sürâka'nın (255/869) bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan süreç Azerbaycan'da da gerçekleşti. Bu konuyla bağlantılı olarak 276'da (889-890) Azerbaycan'a vali tayin edilen Muhammed b. Ebî Sâc'ın halifeliğin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan yararlanarak münferit hâkimiyet sürmeye başlamasıyla¹ mevzu bahis bölge de hilafet topraklarından kopmuş oldu.

Muhammed el-Afşin, 288 (901) yılına kadar süren iktidarı boyunca Azerbaycan ile birlikte Ermeni Bagratunîlerin hüküm sürdüğü Şirak sınırlarına kadar olan Ermîniyye topraklarını ve Arrân'ı hâkimiyeti altına aldı². Muhammed'in vefatın-

¹ Buna dair bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Muhammed Yusuf el-Dukak, Beyrut 1987, VI. s. 358; *el-Kâmil fi't-târîh tercümesi (İslâm Tarihi)*, VII, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul 1989, s. 365; M. H. Şerifli, *Feodalny Gosudarstvo Azerbaydjana Vtoroy Poloviny IX-XI vekov*, Bakü 2011, s. 112; Hakkı Dursun Yıldız, "Sâcoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (DGBİT)*, Konya 1994, VI, s. 95-96, 100; Ali İpek, "Sacoğulları", *DİA*, İstanbul XXXV, s. 364.

² Halife el-Mu'tazîd 285 (898) yılında Muhammed'in Azerbaycan'ın yanı sıra Ermîniyye bölgesindeki hâkimiyetini de tanıdı. Buna mukabil Muhammed halifeye itaatinin bir göstergesi olarak oğlu Ebü'l-Musâfir Feth'i Bağdad'a rehine olarak gönderdi. Bkz. Yıldız, s. 100; İpek, s. 364.

dan sonra yerine kardeşi Ebü'l-Kasım Yusuf b. Ebü's-Sâc geçti. Arrân ve Azerbaycan'daki iktidarında her hangi bir sorun yaşamayan Ebü'l-Kasım Yusuf, faaliyetlerini daha çok Ermeni Bagratunî toprakları üzerinde yoğunlaştırdı. Bu maksatla Bagratunîlerin nüfuzunu kırmak için 903 yılında Vaspurakan Ardzunî prensi Haçik-Gagik'e taç giydirek kral unvanı verdi³. 909'da da Doğu ve Batı Sivnik'i itaat altına alarak⁴ Bagratunî Kralı Simbat'ın egemenlik alanını iyice daralttı. Ardından da Şirak'a yürüyerek Aşot Yerkat ve Muşeg komutasındaki Simbat'ın ordularını mağlup ve Bagratunî topraklarını istila ederek Simbat'ı teslim olmak zorunda bıraktı (914)⁵. Böylece Yusuf b. Ebü's-Sâc, Ermîniyye'yi de tam anlamıyla hâkimiyeti altına almış oldu. Ancak 304 (917) yılında Sâmânîlere ait Rey, Kazvîn, Zencân ve Ebher'i zapt etmesi onun Abbâsî ordularıyla karşı karşıya getirdi. Nitekim 307 (919) yılında Mûnis el-Hâdim komutasındaki halifelik ordularına yenilerek esir düştü. Tutsak olarak Bağdad'a götürülen Yusuf, üç yıl boyunca burada hapis tutuldu⁶. Bu süre boyunca gulâmlarından Subuk (Sebük), Mûnis'in gönderdiği orduları mağlup ederek bölgedeki kontrolü sağlamış ve müteakiben halife tarafından da yıllık 220 bin dinar vergi mukabilinde Azerbaycan ve Ermîniyye valisi olarak tanınmıştı⁷.

³ Hovhannes Dranskanakerttsi, *History of Armenia*, İngilizce çev. Krikor H. Maksoudian, Atlanta 1987, s. 163; Yıldız, s. 113; İpek, s. 365; Nevzat Keleş, *Şeddâdîler, Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı (951-1199)*, İstanbul 2016, s. 61.

⁴ Dranskanakerttsi, s. 164-165; Yıldız, s. 115.

⁵ Şerifli, s. 118-119; Yıldız, s. 115-119; Keleş, s. 62.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Miskeveyh, V. s. 100-103; Türkçe çev. s. 47-50; İbnü'l-Esir, VI, s. 492-494; Türkçe çev. VIII, s. 86-89; Şerifli, s. 125; Ziya Bünyadov, *Azerbaycan VII-IX. Asırlarda*, Bakü 2007, s. 240-242; Yıldız, s. 127-131; Keleş, s. 62-63.

⁷ Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedanî, *Tekmiletu Târîhu Taberî (Târîhu Taberî, XI)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1967, s. 211; İbn Miskeveyh, V. s. 103; Türkçe çev. s. 50; İbnü'l-Esir, VI, s. 494; Türkçe çev. VIII, s. 89; Şerifli, s. 127; W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern İnan", *Cambridge History of Iran*, Cambridge, 2007, IV, s. 231; Bünyadov, s. 242-243; Keleş, s. 63.

Yusuf'un esareti sırasında Azerbaycan ve çevresindeki siyasî gelişmelerin kötü bir hal alması ve Münis el-Hâdim'in tavassutuyla Halife el-Muktedir-Billâh (öl. 320/932), yıllık 500 bin dinar vergi vermesi şartıyla Azerbaycan'a ilaveten Rey, Zencân, Kazvîn ve Ebher valiliğini de ona vererek serbest bıraktı (10 Muharrem 310/10 Mayıs 922)⁸. Tekrar ülkesine dönen Yusuf, Erdebil'e gelerek işlerini yoluna koydu. Kendisinin yokluğunda Bagratunî iktidarını yeniden kaim eden Simbat'ın oğlu Aşot Yerkat'ın huzuruna gelip bağlılığını sunması ve öteki Ermeni prenslerini de itaat altına almasıyla yeniden otoritesini tesis etmiş oldu. Böylece onları yeniden vergiye bağlayan Yusuf, gulâmı Nasr es-Subkî'yi de Ermîniyye valisi tayin etti⁹.

Bundan sonra bir süre Rey bölgesinde faaliyet yürüten Yusuf, 314 (926-927) yılında Halife el-Muktedir tarafından bütün doğu bölgelerinin valisi olarak Bağdad'ı tehdit eder duruma gelen Karmatîlerle mücadele etmek üzere Irak'a davet edildi. Bu zamanda Yusuf'un Ermîniyye ve Azerbaycan'dan ayrılmasını fırsat bilen Bizans Domestik'i (John Kourkouas) 315 (927-928) yılında kalabalık bir ordu ile Dvin'e saldırdı. Mancınıklarla yaptığı şiddetli bir kuşatmanın ardından şehre girmeyi başardı. Fakat Yusuf'un Ermîniyye valisi olarak kentte bulunan Nasr es-Subkî komutasındaki Müslüman ordusu ve Dvin halkı Domestik'e karşı şiddetli bir direniş gösterdiler. Sonunda Bizans ordusunu mağlup ettiler ve kaynakların bildirdiğine göre Domestik on binden fazla asker kaybederek geri çekilmek zorunda bırakıldı (315/927-928)¹⁰. Ermîniyye'ye yönelik güçlü Bizans saldırısının püskürtülmesine rağmen olayın cereyan ettiği aynı yılda Sâcoğullarının geleceği açısından makûs bir hadise vuku buldu. Zira Karmatîlerle mücadele için Irak'a git-

⁸ *Kitâbü'l-Uyûn ve'l-hadâik fi âhbâri'l-hakâik*, nşr. Ömer es-Saîdî, Dımaşk 1972, I, s. 219; İbn Miskevî, V, s. 140; İbnü'l-Esîr, VII, s. 10; Türkçe çev. VIII, s. 116; Şerifli, s. 128; Yıldız, s. 130-131; Keleş, s. 63.

⁹ Stephanos Orbelian, *History of the State of Sisakan*, İngilizce çev. Robert Bedrosian, New Jersey 2012, I, s. 105; Keleş, s. 63.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, VII, 35-35; Türkçe çev. VIII, s. 149; Şehabeddin Ahmed b. Abdulvâhab en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi funûni'l-edeb*, Beyrut 2004, XXIII, s. 42; Aram Ter-Ghewondyen, *The Arab Emîrates in Bagratid Armenia*, İngilizce çev. N. G. Garsoian, Lizbon 1976 s. 78; Keleş, s. 64.

miş olan Yusuf b. Ebü's-Sâc, Karmatî lideri Ebû Tâhir el-Cennâbî ile Kufe yakınlarında girdiği savaşta esir düşerek (Şevvâl 315/ Aralık 927) bir süre sonra da öldürüldü¹¹.

Yusuf'un öldürülmesinden sonra 286 (899) yılında Muhammed b. Ebî Sâc tarafından Bağdat'a rehine olarak gönderilen oğlu ve Yusuf'un yeğeni olan Ebü'l-Müsâfir el-Feth, halife tarafından Azerbaycan valisi olarak görevlendirdi. Ancak Ebü'l-Müsâfir, 317 (929) yılında bir kölesi tarafından öldürülünce¹² yaklaşık 41 yıldır Azerbaycan, Arrân ve Ermîniyye'de süren Sâciler hanedanının hâkimiyeti de son buldu.

Ebü'l-Müsâfir el-Feth'in ölümünü izleyen süreçte Sâcoğlu ümerâsına mensup bazı emîrler Ermîniyye, Azerbaycan ve Arrân'da hâkimiyet kurmaya çalıştılar. Bunlardan biri de Ebû Sâlim Deysem b. İbrahim el-Kürdî'dir. Deysem b. İbrahim, yeni bir siyasî aktör olarak ortaya çıkıp Sâcoğullarının halefi olarak bölgede müstakil bir siyasî teşkilât oluşturmaya çalıştı. Ancak el-Feth'in ölümünün ardından, numizmatik bulgular ilk etapta Vasîf el-Şirvânî'nin Azerbaycan'a hâkim olduğunu göstermektedir¹³. Muhtemelen aynı yıl içinde onun yerine Muflih el-Yusufî geçti. İbnü'l-Esir'in¹⁴ Muflih es-Sâcî (el-Yusufî) şeklinde zikrettiği bu şahıs, 317 (929) yılında bir kez daha Ermîniyye'yi hedef alan Bizans saldırısını püskürterek, Domesitik'i Rum şehirlerine kadar takip etti. Numizmatik verilere¹⁵ göre Muflih, 323 (935) yılına kadar Arrân ve Azerbaycan'da iktidarda kaldı. Hakeza bu zamanda Azerbaycan'a sahip olmak

¹¹ İbn Miskeveyh, V, s. 252-253; Türkçe çev. s. 165-169; Şerifli, s. 131-133; Keleş, s. 64.

¹² Şerifli, s. 133; Madelung, s. 231; Yıldız, s. 135; Bünyadov, s. 246; Aram Vardanyan, "The Coinage of the Saçids of the Adharbaycan and Armenia (late IX-X AD)", *Talk on the OSM Meeting*, Tubingen, 08.05. 2004, s. 4; Keleş, s. 64.

¹³ Bkz. R. Vasmer, "Die Münzen der Saçiden", *Mumismatics of the Islamic World, Studies in Oriental Coins by Richard Vasmer II*, ed. Fuat Sezgin, yay. Haz. Mazen Amawi, Frankfurt 2004, XXXV, s. 31.

¹⁴ *el-Kâmil*, VII, s. 58; Türkçe çev. VIII, s. 179; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995, XI, s. 286; Ghewondyen, s. 78.

¹⁵ Vasmer, s. 31; Vardanyan, "The Coinage of the Saçids", s. 4.

adına Muflih ile mücadeleye girişen Balduye¹⁶, Erdebil ve Berdea şehirlerinde kendi adlarına sikke bastırıp yönetim sürdüren Abdullah b. Mahfuz ve Ebü'l-Abbas gibi başka emîrlerin varlığına dair kayıtlar da bulunmaktadır¹⁷. 325'te (937) Musul Hamdânî emîri, Emîrül-Ümerâ Muhammed b. Raik'ten (öl. 330/942) kaçarak kendisine sığınan Yusuf b. Ebü's-Sâc'ın bir grup askeriyle gulâmı Nazif es-Sâc'ı Azerbaycan'ı fethetmeye gönderdi¹⁸. Ancak ez-Zehebî'nin¹⁹ bildirdiğine göre el-Leşkerî b. Merdî, Nazif es-Sâc'ı mağlup ederek Azerbaycan'a hâkim oldu. Nazif'in bundan sonraki akıbet hakkında ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 326 (937-938) yılına gelindiğinde de Deysem b. İbrahim'in tarih sahnesine çıkarak Azerbaycan, Arrân ve Ermîniyye'yi kontrolü altına almaya çalıştığına tanık olunmaktadır.

Deysem b. İbrahim el-Kürdî ve Siyasî Serüveni

Künyesi *Ebû Sâlim* olup *el-Kürdî* tesmiyesiyle anılan Deysem'in²⁰ babası Musul'da halifeye başkaldıran Haricî lider Harun eş-Şârî'nin adamlarındandı. Harun'un, 283 (896) yılında idam edilmesinden sonra Azerbaycan'a kaçmış ve burada bir Kürt liderinin kızı ile evlenmişti. Deysem de ondan doğmuştu ve babası gibi eş-Şurât (Haricîlerden Harun eş-Şârî'ye bağlı olanlar) akidesine mensuptu.

¹⁶ Münecimbaşı (*Câmiü'd-düvel*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 3172, vr. 228a) 320 (932) yılında Muflih'in Azerbaycan Emîri Balduye'den kaçarak Şirvânşah Emîri Ebû Tahir Yezid'e sığındığını kaydetmektedir. Ayrıca bkz. Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, Cambridge 1958, s. 27; Şerifli, s. 135.

¹⁷ Vardanyan, "The Coinage of the Saçjids", s. 4-5.

¹⁸ Bkz. Madelung, s. 231-232; Ghewondyen, s. 77-78; Ali Radjabli, *Numizmatika Azerbaydjana*, Bakü 1997, s. 61; Vardanyan, "The Coinage of the Saçjids", s. 4; Keleş, s. 65.

¹⁹ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefâyatü'l-meşâhir ve'lâlâm (421-431/431-440)*, thk. Ömer Abdüselam Tedmurî, Beyrut 1993, XXIV, s. 40 Ayrıca bkz. Bkz. Madelung, s. 231-232; Ghewondyen, s. 77-78; Ali Radjabli, *Numizmatika Azerbaydjana*, Bakü 1997, s. 61; Vardanyan, "The Coinage of the Saçjids", s. 4.

²⁰ İbn Havkal (s. 303; Türkçe çev. s.) onu Deysem b. Şâzlûye (شاذلويه) şeklinde anmaktadır.

Deysem b. İbrahim büyüyünce Yusuf b. Ebi's-Sâc'a intisap etti. Onun hizmetinde iken bir hayli rütbe kazanarak şan ve şöhrat sahibi oldu. Yusuf ile kurduğu yakın arkadaşlık, itibarının artmasına ve Azerbaycan'a hâkim olmasına olanak verdi²¹. Ancak hayatının bu ilk dönemleriyle alakalı olarak maalesef fazla bilgi bulunmamaktadır.

Mevcut nümizmatik veriler²², Deysem b. İbrahim'in 325 (935-936) yılında tarih sahnesine çıktığını göstermesine karşın onun siyasî kariyerinin esas itibariyle 326 (937) yılında Ziyârî Emîri Veşmgîr'in (öl.357/967), el-Cibâl valilerinden olan Leşkerî b. Merdî'nin, Deylemliler'den oluşan bir orduyla Azerbaycan'ı istila etme girişiminden itibaren daha net ve somut olarak takip edilebilmektedir. Leşkerî, Veşmgîr'in yakın maiyetinden olup el-Cibâl bölgesindeki vazifesi sırasında çokça mal-para ve asker topladıktan sonra efendisi olan Veşmgîr'e sırt çevirerek Azerbaycan'a hâkim olmak arzusuyla buraya yürüdü. Bu sırada Azerbaycan'da hâkimiyet tesis etmeye çalışan Deysem b. İbrahim, bu tehlike karşısında hazinelerini güvenceye aldıktan sonra Kürtlerden ve diğer kavimlerden topladığı ordusuyla Leşkerî'ye karşı yürüdü. İki ay içinde Leşkerî'yle iki defa harp etti, lakin her seferinde mağlup oldu. Bunun neticesinde Leşkerî, kaynakların ifadesine göre Erdebil dışında Deysem'in elinde bulunan bütün şehirleri istila etti. Müteakiben de Erdebil önlerinde karargâhını kurarak şehri kuşattı²³. Erdebil halkı,

²¹ İbn Miskeveyh, VI, s. 64; Türkçe çev. s. 435; İbnü'l-Esîr, VII, 164-165; Türkçe çev. VIII, s. 321-322; Cl. Huart, "Les Mosâfirides de l'Adherbaïdjan", A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Browne on the His 60th Birthday, ed. T.W. Arnold-Reynold A. Nicholson, Cambridge 1922, s. 229-230; Şerifli, s. 136; Bekir Biçer, "İslâm Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. ve 12. Yüzyıllar Arası)", *The Journal of Academic Social Science Studies (JAŞSS)*, 5, 2012, s. 72; Keleş, s. 65.

²² A.A. Bıkov, "Moneti Daysama ibn İbrahima al-Kurdi", *XXV. Mejdu-narodnyıy Kongress Vostokovedov, Dokladı Delegatsii SSSR*, Moskova 1960, s. 5; A. Vardanyan, "On the Coinage of Daysam ibn İbrahim in Adharbayjan and Armenia in the 10th. Century AD", *Journal of the Oriental Numismatic Society*, 197, London 2008, s. 14.

²³ İbn Miskeveyh, VI, s. 6; Türkçe çev. s. 380,

Leşkerî'nin harap ettiği şehir surlarını onardıktan sonra ona karşı direnişe geçmiş ve aynı zamanda Deysem b. İbrahim'e de haber göndererek kararlaştırdıkları tarihte Leşkerî'ye saldırmak üzere anlaştılar. Nitekim karar kılınan tarihte Erdebil halkı yaklaşık 10 bin kişiyi bulan sayılarıyla Leşkerî ile harp etmek üzere çıktılar. Bu esnada, Deysem de kalabalık bir orduyla Leşkerî'nin askerlerine arkadan saldırdı, iki ateş arasında kalan Leşkerî, ağır bir hezimete uğradı. Adamlarından pek çoğunu kaybetmiş bir halde Mukân'a (Mugan) doğru gitti. Mukân'ın İbn Dalûle (دالولة veya Davle-Devle دولةداوله) nâm isfehbedi (isfehbed) onu karşıladı ve onu misafir etti. Leşkerî, İbn Dalûle'nin sağladığı destek, oğlu ve yeğenin de kendisine gelip katılmasıyla tekrar Azerbaycan'a döndü ve Deysem'i takibe koyuldu. Bunu haber alan Deysem, Aras Nehri'ni geçerek Leşkerî'nin saldırısından kurtulmaya çalıştıysa da, Leşkerî'nin oğlu Leşkerîstan ve yeğenin çabaları neticesinde yenilerek hazinesini ve ağırlıklarını bırakıp kaçtı. Bu sırada Deysem'den kalan ganimetle Leşkerî büyük bir maddî kazanç da elde etmiş oldu.

Leşkerî karşısında mağlup olan ve her şeyini kaybeden Deysem, Rey'de bulunan Ziyarî Emîri Veşmgîr'in yanına gitti. Başından geçenleri Veşmgîr'e anlatan Deysem, *"Leşkerî Azerbaycan'a yerleşti. ... Şimdi artık Cibâl memleketi Leşkerî'ye daha yakındır ve dolayısıyla onun oradan yardım alması muhtemeldir. Bu durumda onun Rey üzerine yürüyüp burayı sizin elinizden alması kolaydır. Bu sebeple bana, Leşkerî'ye ve adamlarına karşı durabilmem için Cibâl ve Deylemlilerden asker ver. Ben de sizin vereceğiniz askerin yanına ayrıca Kürtlerden ve başkalarından on bin süvari toplarım. ... Bundan sonra Azerbaycan'ın bütün memleketlerinde sizin nâminize hutbe okutacağım ve her sene size 100.000 dinar göndereceğim. Leşkerî'nin işini bitirdikten sonra sizin bana verdiğiniz askeri de geri iade edeceğim,"* diyerek Veşmgîr'i kendisine yardım hususunda ikna etmeyi başardı. Bundan sonra Deysem, Veşmgîr ile ayrıntısına vakıf olamadığımız bir anlaşma yaparak ondan aldığı askerî destek ile Azerbaycan'a doğru yola koyuldu. Bu sırada Deysem'in yürüyüşünü öğrenen Leşkerî, en büyük destekçilerinden Mukân İspahbedi İbn Dalûle'nin ölmesi ve kumandanlarından bazılarının Veşmgîr'e meyletmeleri nedeniyle ikinci bir Erdebil

vakası yaşamamak için, ordusuyla Ermîniyye üzerinden Musul ve Diyâr-ı Rebî'a'ya gitmek üzere Azerbaycan'dan ayrıldı²⁴. Ancak Ermîniyye'nin bazı bölgelerini yağmalayıp zengin ganimetlerle ez-Zevezân'a (ez-Zûzân) gelen Leşkerî, burada pusuya düşürülerek öldürüldü. Adamlarından geriye kalanlar oğlu Leşkeristan'ın liderliğinde ağır kayıplar vererek Musul'a Nasrüddevle b. Hamdân'ın (öl. 358/969) yanına gidebildiler. Burada bir kısmı Leşkeristân ile Nasrüddevle'nin maiyetine katılırken diğer bir grup Bağdad'a gitti²⁵.

Nasrüddevle, kendisine katılan Leşkerî'nin adamlarını amcasının oğlu Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Sâid b. Hamdân'ın komutasında Azerbaycan'a gönderdi. Bu sırada Deysem b. İbrahim, Ebû Abdullah'ın hâkimiyet altına aldığı topraklara saldırarak, buraları ele geçirmek istedi. Ebû Abdullah yanında Leşkerî'nin yaklaşık 500 adamı olmasına rağmen Deysem'e karşı güç yetiremediğinden dolayı Azerbaycan'dan ayrılmak zorunda kaldı. Böylece Deysem, söz konusu bölgeyi tekrar hâkimiyeti altına aldı²⁶.

Leşkerî b. Merdî ve Hamdânî tehlikesinden kurtulan Deysem, bu tarihten itibaren Arrân ve Azerbaycan'da otoritesini yeniden tesis etmeye gayret ederek Ermîniyye'nin doğusunda da egemenliğini kurdu. Nitekim onun, 330 (941-942) yılında Ermîniyye'de (Dvin'de) sikke darp etmiş olması, nüfuzunun Ermîniyye'ye kadar ulaştığının açık bir delilidir²⁷.

Deysem'in söz konusu bölgeleri egemenliği altına alıp buralara yerleşmesi emrinde bulunan Kürtler sayesinde olmuştu. Onun ordusu, Veşmgîr'in kendisiyle gönderdiği askerlerden Deysem'in hizmetine giren az bir topluluk dışında Kürtlerden

²⁴ İbn Miskeveyh, VI, s. 6-10; Türkçe çev. s. 381-384; İbnü'l-Esîr, VII, s. 140-141; Türkçe çev. VIII, s. 295-298; Şerifli, s. 137-141; Keleş, s. 65.

²⁵ Ermîniyye'de Leşkerî ve oğlu Leşkeristan'ın başına gelenlere dair bkz. İbn Miskeveyh, VI, s.10-13; Türkçe çev. 384-386; İbnü'l-Esîr, VII, s. 141-142; Türkçe çev. VIII, s. 296-298.

²⁶ İbn Miskeveyh, VI, s. 12-13; Türkçe çev. s. 386; İbnü'l-Esîr, VII, s. 141-142; Türkçe çev. VIII, s. 296; Şerifli, s. 142-143.

²⁷ Bikov, s. 6; Vardanyan, "On the Coinage of Daysam", s. 16; Ghewondyen, s. 79.

müteşekkildi. Bu sayede Kürtler, Deysem'in ordusunda bir hayli söz sahibi olmuşlardı. Bu vechile onlar Arrân, Azerbaycan ve Ermîniyye'de birçok kale ve muhtelif şehirlere tamamen hâkim olmuşlardı. Kürtlerin bu tahakkümünü yadığayan Deysem, onların nüfuzunu kırmak için tek koz olarak ordusundaki Deylemlilerin sayısını artırma yoluna gitti. Bunların arasında Müsâfirî Emîri Muhammed b. Müsâfir'in oğlu Sa'lûk (Su'lûk) ve Esfâr b. Siyâhkûli ile ileri gelen pek çok kimse vardı. Ayrıca içlerinde Beckem et-Türki'nin (329/941) komutanlarından Ali b. Fazl es-Sûlî'nin bulunduğu bir cemaat de Musul'dan gelip onun hizmetine girmişti. Bunlara ihsan ve ikramda bulunup üst makamlara getiren Deysem, ayrıca Kürtlerin ileri gelen reislerinden bir grubu da tutuklatarak onların hâkimiyetine son vermeye çalıştı. Deysem'in bu şekilde Kürtleri cezalandırıp yönetimden uzaklaştırması çeşitli huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep olmuştu²⁸.

Öte yandan Deysem'in, veziri Ebü'l-Kâsım Ali b. Ca'fer ile yaşadığı sorun da ülkede henüz temin ettiği siyasî düzeni bozduğu gibi kendisi için yeni bir düşman ortaya çıkarmıştı. Ali b. Ca'fer önceleri Yusuf es-Sacî'nin kâtiplerindendi, ondan sonra da iktidarı devralan Deysem'in hizmetine girdi. Deysem de onu kendisine vezir yaptı²⁹. Kürt-Deylemli gerilimi sırasında Deysem nezdinde Şîi olan Ebü'l-Kasım Ali b. Ca'fer'e karşı da bir hoşnutsuzluk oluştu. Kendisine karşı artan entrikalar ve Deysem'in ona karşı tavır takınması dolayısıyla Vezir Ali b. Ca'fer, 330 (941-942) yılında Tarım'da bulunan mezhepdaşı Müsâfirî Emîri Merzubân b. Muhammed'in yanına kaçtı. Merzubân'ın babasıyla yaşadığı sorunları fırsat bilerek onu Azerbaycan'ı istila etmeye teşvik etti. Bu konuda kendisine yardımcı olacağına ve zengin bir servet kazandıracığına söz verdi. Bu

---

²⁸ İbn Miskeveyh, VI, s. 62-63: Türkçe çev. s. 434; İbnü'l-Esir, VII, s. 164; Türkçe çev. VIII, s. 326-327; Münecimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 334b; Keleş, s. 66.

²⁹ İbn Havkal, *Sûretü'l-ard*, Beyrut 1992, s. 303; 10. *Asırda İslâm Coğrafyası*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2014, s. 276; V. Minorsky, "Caucasia IV", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, London 1953, s. 515-516.

sayede hem Merzubân'ın itimadını kazandı hem de ona vezir oldu³⁰. Azerbaycan'a yürümek konusunda da Merzubân'ı ikna etmeye muvaffak oldu. Bundan sonra Deysem'in ordu ileri gelenleri ile özellikle Deylemliler ile yazışarak onları Merzubân'ın tarafına çekmeye çalıştı. Nihayet Deysem'in adamlarının çoğu, "eğer Merzubân bizim üzerimize yürürse, Deysem'den ayrılır ve Merzubân'a iltihak ederiz," şeklinde ona mektup yazarak davetini kabul ettiklerini iletiler. Bu şekilde vaziyetin kendisi lehine olduğuna emin olan Merzubân, Azerbaycan'a yürüdü. Bunu haber olan Deysem de ona karşı hareket geçti. İki ordu karşı karşıya gelince gerek Vezir Ali b. Ca'fer ile yazışanlar gerekse de Deysem'in küstürdüğü Kürtlerden bazıları Merzubân'ın tarafına geçti. Bu şartlarda Merzubân'ın karşısında tutunamayan Deysem, yanında kalan az sayıda kuvvetiyle dostça ilişkileri bulunan Vaspurakan'ın Ardzrunî Kralı Gagik ibn Deyranî'ye³¹ iltica etti (330/941-942)³².

Deysem'in Vaspurakan'da kaldığı süre zarfında Merzubân b. Muhammed'in bütün Azerbaycan ve Arrân'a hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kaynaklar Merzubân'ın Azerbaycan ile birlikte bütün Arrân ve Ermîniyye'yi zapt ederek, bu cümleden Berdea'ya gelip şehri fethettiğini, Ali b. Ca'fer'i de bu

³⁰ İbn Miskeveyh (s. 435), Ali b. Ca'fer'in şii olmasının bunda önemli bir faktör olduğunu belirtir.

³¹ İslâm kaynaklarında İbn Deyrânî şeklinde anılan bu kişi Vaspurakan ve Andzavatsik'in (ez-Zevezân/ez-Zûzân) Ardzrunî Kralı Haçik Gagik'in (öl. 937) oğlu Derenik Aşot'tur (937-953). Ondan sonra Ardzrunî tahtına kardeşi Apusehl-Hamazasp geçti, bkz. Keleş, s. 82-83.

³² İbn Miskeveyh, VI, s. 63-64; Türkçe çev. s. 434-435; İbnü'l-Esir, VII, s. 164-165; Türkçe çev. VIII, s. 327-328; Münecceimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 334b; Huart, s. 231-232; Richard Vasmer, "Zur Chronologie der Gastaniden und Sallariden", *Numismatics of the Islamic World Studies in Oriental Coins by Richard Vasmer*, yay. Fuat Sezgin, Frankfurt 2004, 35/II, s. 38; Minorsky, "Caucasica IV", s. 515-516; Minorsky, "Müsâfirîler", *İA*, Eskişehir 1997, VIII, s. 817; Şerifli, s. 151-152; Madelung, s. 232; Keleş, s. 66.

zamanda kendisine vezir tayin ettiğini belirtmektedir³³. Ali b. Ca'fer'in aldığı tedbirlerin ve kılavuzluğunun Merzubân'ın bu başarısında büyük pay sahibi olduğuna şüphe yoktur. Bu nedenle Merzubân, ona yeni bir coğrafyada egemenlik tesis etmesini sağlayan Ali b. Ca'fer'e ilk etapta büyük iltifat gösterdi ve ona geniş yetkiler verdi. Ancak bu durumun Merzubân'ın ileri gelen adamlarını tedirgin ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle onların kendisine karşı birleştiğini ve Merzubân nezdinde ona karşı çeşitli tedbirler aldıklarını gören Ali b. Ca'fer, uzaklaşmak için bir hileye başvurdu. Bunun için Merzubân'ın mal-para tutkusundan istifadeyle Tebriz'in zengin akarlardan bahisle ileri gelen bir grup Deylemlinin refakatinde Tebriz'e gitti. Burada bir yandan Tebrizlileri Merzubân'a karşı kışkırtı³⁴, bir yandan da Deysem ile yazışarak affını dileyip onu buraya davet etti. Müteakiben de yanına toplanan askerlerle Tebriz'e gelen Deysem'e katıldı³⁵. Kaynakların bildirdiğine göre Deysem ise ülkesinden ayrıлып Derenik Aşot'un yanına gittikten sonra Deylemlilere meyletmekle büyük bir hata yaptığını anlamış ve Kürtlerin gönüllerini yeniden kazanmak gayesiyle onlarla irtibat kurmaya çalışmıştı³⁶. Bu sırada Merzubân'ın, emân dileyerek kendisine iltihak etmiş olan Kürtlere kötü muamelede bulunmasından dolayı da Kürtler, Tebriz'e gelmiş olan Deysem'e katılmaya başladılar. Bunu haber alan Merzubân, Ali b. Ca'fer'e yaptıklarına pişman olarak hazırlıklarını tamamlayarak Tebriz'e yürüdü. Deysem, onu şehrin dışında karşıladı, ancak meydana gelen savaşta mağlup olarak yanındaki Kürtlerle kentte savunmaya çekildi. Şehri kuşatan Merzubân, Ali b. Ca'fer ile de yazışarak ona yaptıklarından pişman olduğunu ve

³³ Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, çev. Yusuf Gedikli, İstanbul 2006, s. 308.

³⁴ Aynı zamanda Tebriz halkı ile ittifak kurarak Merzubân'ın onunla birlikte gönderdiği önde gelen adamlarından Cestân b. Şermuzen, Muhammed b. İbrahim, Dellîr b. Averspenah ve hâcibi Hasan b. Muhammed el-Muhallebî ile beraberindeki Deylemlileri öldürttü, bkz. İbn Miskeveyh, VI, s. 65-66; Türkçe çev. s. 435.

³⁵ İbn Miskeveyh, VI, s. 66; Türkçe çev. s. 436-437; İbnü'l-Esîr, VII, s. 165; Türkçe çev. VIII, s. 328.

³⁶ İbn Miskeveyh, VI, 65; Türkçe çev. s. 436; İbnü'l-Esîr, VII, s. 165; Türkçe çev. VIII, s. 328.

arzu ettiklerini vermek üzere kendisine emân vereceğini bildirdi. Aralarında itimat ettikleri bir mezhebdaşlarının elçilik vazifesi gördüğü bu görüşmeler neticesinde Merzubân, Ali b. Ca'fer'in isteklerini kabul etti. Ali b. Ca'fer de ona katıldı.

Deysem de muhasaranın şiddetinden dolayı bir gece adamlarıyla surdan çıkarak Erdebil'e çekildi. Merzubân, Deysem'in adamlarının geri dönüp hücum etmelerinden ve Tebriz ahalisinin de şehirden çıkıp saldırmalarından çekinerek onları takip etmedi. Nitekim Tebriz halkı, daha önce Deylemlilere yaptıklarından dolayı şehri müdafaa etmeye devam ettiler. Merzubân ise ordusunun bir kısmını Tebriz'de bırakarak asıl kuvvetleriyle Deysem'in peşinden Erdebil'e gitti. Kendisine katılan kardeşi Vehsudân ile birlikte Erdebil'i kuşattılar.

Deysem ise Ali b. Ca'fer'in ayrılmasından sonra Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed en-Nu'aymî'yi vezir edinmişti. Merzubân ise daha önce Ali b. Ca'fer'e yaptığı gibi en-Nu'aymî'ye de elçi göndererek ona iltifatlarda bulunmuş ve kendisine vezir yapacağını vaat etmişti. Neticede en-Nu'aymî, Merzubân'nun sözlerine kanarak Deysem'in teslim olmasını sağladı³⁷. Merzubân, Deysem'e ikramda bulunarak teslim olması karşılığında ona vermiş olduğu sözlerini yerine getirdi. Buna göre Deysem'in talebi doğrultusunda ailesiyle birlikte Vehsûdân'ın sahip olduğu Deylem'deki Tarım Kalesi'ne gönderdi. Burada yaklaşık 30 bin altın gelire sahip olan çiftlikleriyle iktifa ederek ailesiyle burada yaşamaya başladı (331/942-943)³⁸.

³⁷ Merzubân'ı Deysem'e tercih eden en-Nu'aymî, Deysem'i sulh istemek ve emân dilemek üzere şehir ileri gelenlerini Merzubân'a göndermeye ikna etti. Öte yandan vaziyetin değişmesi ihtimaline karşı da elçi olarak gönderilen heyeti yanında alı koyması, Deysem huzuruna gelmedikçe onları bırakmaması için Merzubân'a da haber gönderdi. Merzubân belirtildiği gibi yaptı. Şehir eşrafının dönmediğini gören Erdebil ahalisi Deysem'i sıkıştırmaya başlayınca durumun kendi aleyhine geliştiğini gören Deysem, Merzubân'ın yanına gitmek mecburiyetinde kaldı, bkz. İbn Miskeveyh, VI, s. 67-68; Türkçe çev. s. 438-539.

³⁸ İbn Miskeveyh, VI, s. 65-69; Türkçe çev. 436-438; İbnü'l-Esir, VII, s. 165-166; Türkçe çev. VIII, s. 328-329; Münecimbaşı, Esad Efendi, nr.

Böylece Deysem'i bertaraf eden Merzubân, en-Nu'aymî'yi kendisine vezir yaparak işlerini rayına koydu. Bu tarihten itibaren de Azerbaycan ve Arrân şehirlerine kendi valilerini tayin ederek bütün minberlerde adına hutbe okutmaya başladı³⁹. Deysem'in aktif siyasetin dışına itildiği 331 (942-943) tarihinden 338 (949-950) yılına kadar bölgedeki otoritesini iyice pekiştirdi. Öte yandan bu dönemde Arrân'ı hedef alan Rus saldırısı (332/943-944)⁴⁰ ve bir kez daha Azerbaycan'a hareket edip Selmâs'a kadar gelen Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Sâid b. Hamdân gailelerini de başarıyla savuşturdu⁴¹.

Merzubân, bu şekilde Arrân ve Azerbaycan'da kendisine rakip ve tehdit olabilecek unsurları ortadan kaldırdıktan sonra hâkimiyet alanını genişletmek maksadıyla gözünü el-Cibal'in en önemli şehirlerinden Rey'e dikti. Rey Şehri kısa bir süre önce Büveyhî Emîri Rüküddevle (öl. 366/976) tarafından

---

2102, vr. 334b; Huart, s. 234-236; Minorsky, "Müsâfiriler", s. 817; Madelung, s. 232-233; Ahmet Güner, "Müsâfiriler", *DİA*, İstanbul 2003, XXXII, s. 69; Keleş, s. 67. Ayrıca en-Nu'aymî'nin teşvikleriyle Merzubân, Erdebil reislerinin mallarını müsadere ettiği gibi şehir sakinlerinin ağır vergiler yükledi.

³⁹ İbn Miskeveyh, VI, s. 68; Türkçe çev. s. 439; İbnü'l-Esir, VII, s. 166; Türkçe çev. VIII, s. 329.

⁴⁰ Ruslar ilk etapta Arrân'nın merkezi olan Berdea'ya saldırdılar. Merzubân'ın valisi, emrindeki 300 Deylemlî'nin yanı sıra Kürtler'den, ayyarlardan ve gönüllülerden kendisine katılanlarla sayıları beş bini bulan bir orduyla onlara karşı koymaya çalıştıysa da mağlup oldu. Ardından da şehri işgal edip halkını kılıçtan geçirdiler, çok sayıda kadın ve erkeği de esir aldılar. Bunu haber alan Merzubân, 30 bin kişilik ordusuyla Rusları püskürtmeyi denediysen de hezimete uğradı. Ancak Rusların salgın hastalık nedeniyle ağır kayıplar vermesini fırsat bilen Merzubân tekrar harekete geçerek onlara galip geldi ve Arrân'dan uzaklaştırmaya muvaffak oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Miskeveyh, VI, s. 92-100; Türkçe çev. s. 464-469; el-Hemedanî, s. 345-346; İbnü'l-Esir, VII, s. 182-184; Türkçe çev. VIII, s. 350-353; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Ezb-Yahya Seyid Hüseyin-Muhammed Fahri el-Vasif, Kahire t.y. II, s. 132; Müneccimbaş, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 334b-335a; Huart, s. 237-238; Minorsky, "Müsâfiriler", s. 817; Kasım Hacıyev, *Berdea Şehri Coğrafi, Siyasi ve Medeniyeti Tarihi*, Bakü 2008, s. 122-126.

⁴¹ İbn Miskeveyh, VI, s. 98; İbnü'l-Esir, VII, s. 183; Türkçe çev. VIII, s. 352-353; Müneccimbaş, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 335a; Huart, s. 238.

ele geçirilmişti (335/946-947)⁴². 337 (948-949) yılında Rey üzerine yürüyen Merzubân, Kazvîn yakınlarında Rükñüddevl'e yenilerek esir düştü ve Fars'taki Sumeyrem Kalesi'ne hapsedildi⁴³.

Merzubân'ın bu esareti Deysem b. İbrahim'in Arrân ve Azerbaycan'da yeniden aktif siyasete dönmesine vesile oldu. Nitekim Merzubân'ı esir alan Rükñüddevl, Muhammed b. Abdürrezzak'ı⁴⁴ Azerbaycan valiliğine tayin ederek bölgeye gönderdi (337/948-949). Telaşa kapılan Merzubân'nun kardeşi Vehsüdân b. Muhammed, İbn Abdürrezzak'a karşı koyamayacağıı bildiğinden dolayı Kürtlerin kendisine olan itaatinden ve bağılığundan dolayı Tarım Kalesi'nde tutuklu bulunan Deysem b. İbrahim'i, İbn Abdürrezzak ile mücadele etmesi koşuluyla serbest bıraktı. Deysem ilk olarak Erdebil'e gitti ve Ahmed b. Abdullah b. Mahmud'u kendisine vezir yaparak yeniden idarî-siyasî düzenini sağlamaya çalıştı. Bu arada Merâga'ya gelmiş olan İbn Abdürrezzak ise kente hâkim olup otoritesinin göstergesi olarak kendi adına sikke bastırmıştı⁴⁵. Bunun üzerine Deysem, mal tahsil etmek ve bölgedeki Kürt askerlerini etrafına toplamak maksadıyla Versân'a gitti. Bu esnada Merzubân'ın Hoy ve Selmâs bölgelerinden sorumlu kâtipi olan İbnü's-Sukr, efendisinin başına geleni haber alınca topladığı hazinelerle Versân'da bulunan Deysem'e katıldı. Deysem'i malî açıdan oldukça rahatlatan bu gelişme İbnü's-Sukr'un da emîr nezdinde itibarını bir hayli artmasını sağladı. Ancak Deysem'in bu adama aşırı iltifatta bulunması veziri İbn Mahmud'u endişelendir-

⁴² İbnü'l-Esîr, VII, s. 219; Türkçe çev. VIII, s. 400; Aydın Usta, *Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslâmlaşma Serüveni (Sâmânîler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007, s. 167-168.

⁴³ İbn Miskeveyh, VI, s. 146, 149, 163-165; Türkçe çev. s. 516; 527-531; Türkçe çev. ; İbnü'l-Esîr, VII, s. 228; Türkçe çev. VIII, s. 410-411; İbn Haldûn, s. 1227; Münecimbaşı, *Nuruosmaniye*, nr. 3171, vr. 307b; Huart, s. 240-241; Minorsky, "Müsâfiriler", s. 817.

⁴⁴ Muhammed b. Abdürrezzak, Sâmânîlerin Tûs valisiydi ve 336 yılında (947-948) isyan ederek Büveyhî Emîri Rükñüddevl'e katılıp onun hizmetine girmişti, bkz. Usta, s. 178-180.

⁴⁵ Bkz. Vasmer, "Gastaniden und Sallariden", s. 39;

mişti. Nitekim İbn Abdürrezzak ile savaşa hazırlanan Deysem, hazinelerini sağlama almak maksadıyla İbn Mahmud'a teslim ederek onları Mukân dağlarına götürmesini emretti. İbn Mahmud ise Deysem'den yana tedirgin olduğundan dolayı hazinelerle İbn Abdürrezzak'a katıldı. Bu durum İbn Abdürrezzak'ı son derece memnun etti. Zira vezirinin bu ihaneti Deysem'i ciddi şekilde zayıflattığı gibi İbn Abdürrezzak'ın konumunu da güçlendirmişti. Bu hadiseden savaş alanında haberdar olan Deysem ve ordusunun maneviyatı kırıldı ve İbn Abdürrezzak'a mağlup oldular (339/950-951)⁴⁶. Neticede Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî'nin⁴⁷ de işaret ettiği üzere Muhammed b. Abdürrezzak, Rüküddevle adına bütün Azerbaycan'a ege-men oldu. Bu koşullarda Deysem'in ise tam olarak nerelere sahip olduğunu tespit etmek güç olmakla birlikte İbn Abdürrezzak'ın Azerbaycan'a yerleştiği düşünülürse Deysem'in de ondan uzakta Arrân'da hâkimiyetini devam ettirdiği söylenebilir.

Deysem b. İbrahim'e çok pahalıya mal olan bahsi geçen entrikaların benzer şekilde İbn Abdürrezzak nezdinde de vuku bulması, onun Azerbaycan'dan ayrılmasına sebep oldu. Zira İbn Abdürrezzak'ın Horasan'dan beri hizmetinde olan Kâtip el-Horasanî isimli veziri, efendisinin kendisine iltica eden Deysem'in veziri İbn Mahmud'a karşı tutumundan dolayı tedirgin olmuştu. İbn Mahmud'un, Deysem'in hazinelerini ona teslim etmesi ve bölgeyi iyi tanınması nedeniyle İbn Abdürrezzak onu veziri yaptı. Bu duruma içerleyen el-Horasanî, Deysem ile yazışarak İbn Abdürrezzak'ın ordusuyla ona katıldı. Bu gelişmelerden endişe eden İbn Abdürrezzak yanında İbn Mahmud ile Azerbaycan'dan ayrılıp Rey'e döndü (339/950-951 sonrası)⁴⁸.

---

⁴⁶ İbn Miskeveyh, VI, s. 169-170; Türkçe çev. s. 531; İbnü'l-Esîr, VII, s. 228-229; Türkçe çev. VIII, s. s. 411; Münecimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 335a; Şerifli, s. 190-191; Keleş, s. 69.

⁴⁷ *Tekmile*, s. 368.

⁴⁸ İbn Miskeveyh, VI, s. 184; Türkçe çev. s. 543-544; İbnü'l-Esîr, VII, s. 228-229; Türkçe çev. VIII, s. 411; İbn Haldûn, s. 1227; Huart, s. 241; Güner, s. 69; Keleş, s. 69. İbnü'l-Esîr (VII, s. 229; Türkçe çev. VIII, s. 411) bu hadisleri 338 (949-950) yılı içerisinde anlatmaktadır.

İbn Abdürrezzak'ın ayrılmasından sonra, Deysem b. İbrahim için Arrân, Azerbaycan ve Ermîniyye'nin kontrolünü yeniden ele geçirmek adına uygun bir ortam oluştu. Ancak onun Muhammed b. Abdürrezzak ile mücadelesini fırsat bilen Fadl b. Ca'fer el-Hamdânî ve İbrahim b. ed-Dabbî de Neşve (Nahcivân) ve Dvin'i ele geçirdiler. Bunun üzerine Deysem, İbn Abdürrezzak'ın Azerbaycan'dan ayrılmasından sonra Neşve ve Dvin'e yöneldi. Minorsky'nin⁴⁹ iki maceracı diye tasvir ettiği el-Hemdânî ve ed-Dabbî'yi bertaraf edip, ed-Dabbî'yi esir alarak⁵⁰ mevzu bahis iki şehirde yeniden otoritesini tesis etti. İbn Miskeveyh'in⁵¹ ifadesiyle bütün bölgede Deysem'in işleri yoluna girdi ve vaziyeti düzeldi.

Böylece Deysem, etrafında gittikçe çoğalan Kürtler ve Deylemlilerle Azerbaycan, Arrân ve Ermîniyye'nin bir kısmına tekrar hâkim oldu⁵². Kaynakların belirttiğine göre vaziyetin kendi aleyhine cereyan ettiğini gören Merzubân'ın kardeşi Vehsûdân "etrafına kalabalık bir Kürt nüfusu toplayıp Azerbaycan'ı ele geçirmiş olan Deysem b. İbrahim ile mücadeleye"⁵³ girişmişti. Onun yanı sıra sahip olduğu yerler tam olarak belirlenemese de İbrahim b. Merzubân'ın da Azerbaycan ve Arrân'ın bazı yerlerinde hüküm sürdüğü düşünülebilir⁵⁴. Bu anlamda *Târîhu Bâbi'l-Ebvâb*⁵⁵ İbrahim b. Merzubân'ın bu esnada Erdebil'de bulunduğunu belirtiyorsa da hem nümizmatik veriler⁵⁶ hem de

⁴⁹ *Studies in Caucasian History, I. New Light on the Shaddâdids of Ganja, II. Shaddâdids of Ani, III. Prehistory of Saladin*, London 1953, s. 34.

⁵⁰ İbn Miskeveyh, VI, s. 184, 187; Türkçe çev. s. 544, 547; Ghewondyan, s. 94.

⁵¹ *Tecâribü'l-ümem*, VI, s. 184; Türkçe çev. s. 544

⁵² İbn Miskeveyh, VI, s. 184; Türkçe çev. s. 544.

⁵³ Müneccimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 335a.

⁵⁴ Bkz. Müneccimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 336b.

⁵⁵ Müneccimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 337a.

⁵⁶ Deysem'in 340 (951-952)-341(952-953) yıllarında Erdebil'de darp ettiği paralara dair bkz. A.A. Bikov, "Moneti Daysama ibn İbrahima al-Kurdî", XXV. Mejdunarodnyy Kongress Vostokovedov, Doklady Delegatsii SSSR, Moskova 1960, s. 7-10; Vardanyan, "On the Coinage of Daysam ibn İbrahim", s. 18.

İbn Miskeveyh'in⁵⁷ 342 (953-954) yılına dair verdiği bilgiler bu şehrin Deysem'in elinde olduğunu teyit etmektedir.

Merzubân b. Muhammed'in esarete bulunduğu bu yıllarda bölgenin yakın geleceğinde söz sahibi olacak olan yeni bazı siyasî aktörlerin de tarih sahnesine çıktığı görülmektedir. Bunlar, Ermîniyye'nin bazı bölgelerinde ve Tebriz'in kuzeyinde varlığını sürdürmeye başlayan Revvâdîlerin kurucusu Muhammed b. el-Hüseyin er-Revvâdî⁵⁸ ile 340 (951) yılında Dvin'e yerleşen Şeddâdîlerin atası Muhammed b. Şeddâd idi⁵⁹. Bu iki Kürt emîrin, Deysem b. İbrahim ile herhangi bir ilişkilerinin olup olmadığına dair kayıt bulunmamaktadır. Ancak görünen o ki Deysem kazandığı toprakların bir kısmını İbrahim b. Merzubân, Muhammed b. el-Hüseyin er-Revvâdî ve Muhammed b. Şeddâd'a kaptırmıştı. Öte yandan İbrahim b. Merzubân'ın, Muhammed b. Şeddâd'a karşı önce Vayots-dzor (Deyrmus/Veyzur) Prensi Vasak, ardından da Deylemlî ve Kürtlerden müteşekkil ordular sevk ederek babasının yokluğunda bölgede yeniden Müsâfirî otoritesini tesis etmeye gayret ettiği görülmektedir⁶⁰.

Revvâdî ve Şeddâdîlerin tarih sahnesine çıktığı, Müsâfirîlerin varlığını devam ettirdiği bu zamanda Deysem b. İbrahim'in hâkimiyet alanını tam olarak tespit etmek güçtür. Ancak bazı tarihî⁶¹ ve nümizmatik kayıtlar⁶² onun egemenliğinin Azerbaycan ile Arrân'ın bir kısmıyla (Zencân'dan Berdea'ya kadar) sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Müsâfirîlerin bölgede kurmuş oldukları otorite ve siyasî ittifaklara karşı yeni bağlantılar ve işbirlikleri geliştirmek maksadıyla

⁵⁷ *Tecâribü'l-ümem*, VI, s. 185; Türkçe çev. s. 545

⁵⁸ Bkz. Münecimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 336a.

⁵⁹ Bkz. Münecimbaşı, Esad Efendi, 2102, vr. 336b; Minorsky, *Caucasian History*, s. 8-9; Keleş, s. 89-90.

⁶⁰ Bkz. Keleş, s. 90-93.

⁶¹ İbn Miskeveyh, VI, s. 185; Türkçe çev. s. 545.

⁶² Vardanyan, "On the Coinage of Daysam ibn İbrahim", s. 17-19.

bazı Ermeni prensleriyle yazışmalar yürüttüğü de kaydedilmektedir⁶³.

Deysem, bu minval üzere işlerini yoluna koymuşken daha önce de yaptığı gibi adamlarının mallarına tamah etmesi, kendisi aleyhine yeni bazı hadiselerin vukuuna sebep olmuştu. Bu bakımdan veziri en-Nu'aymî'nin malına göz dikerek onu derdest edip mallarını müsadere etmiş ve yerine kâtiplerinden Ali b. İsa'yı vezir atamıştı. Başına gelenler dolayısıyla bir kur-nazlığa başvuran en-Nu'aymî, Deysem ile anlaşma yoluna gitti. Efendisinin taleplerini kabul ettiğine dair yazılı bir teminat vererek ona *"vazifesine iade edilip Ali b. İsa'nın kendisine teslim edilmesi karşılığında onun için belirlenen miktardan başka bir milyon dirhem temin etmeyi"* taahhüt etti. Buna heves eden Deysem, en-Nu'aymî'yi yeniden vezirliğe getirdiği gibi Ali b. İsa'yı tutuklayıp ona teslim etti. Böylece en-Nu'aymî, beraberinde Deysem'in yeğeni Gânim ve Ali b. İsa olduğu halde Erdebil'e gitti. Deysem tarafından kendisine vekâleten buradaki vergileri tahsil etmek amacıyla gönderilen en-Nu'aymî, Gânim'i de ikna ederek sabık veziri öldürttü. Ardında da toplayabildikleri hazinelerle Bulkâ (Bullekâ) el-Me'sûr namıyla maruf Ali b. Mişkî'nin (ميشكي veya ميسكي Meysekî/Miskî) yanına gittiler. Bunu haber alan Deysem onların ardında Zencân'a kadar geldi ancak maiyetindeki Deylemlilerin çıkardıkları kargaşadan endişe ederek Erdebil'e döndü⁶⁴.

Ali b. Mişkî ise Rüküddevle'nin kumandanlarından ve tutuklanarak hapsedilmişti. Ancak bu zamanda mahpus bulunduğu yerden kaçarak el-Cibal'e gelmiş ve etrafında kalabalık bir kitle toplayarak Merzubân'ın kardeşi Vehsûdân'a katılmıştı. Birlikte Deysem'e karşı işbirliği yaptılar. Bununla da

⁶³ Vaspurakan Ermeni prensleri İbn Deyranî, İbn Gagik, onun kardeşi Hamza, İbn Simbat ve öteki bazı prenslere elçiler göndermişti, bkz. İbn Miskeveyh, VI, s. 186; Türkçe çev. s. 545.

⁶⁴ İbn Miskeveyh, VI, s. 184-185; Türkçe çev. s. 544-545; Münecimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 335a. İbnü'l-Esîr (VII, s. 244; Türkçe çev. VIII, s. 431) Deysem'in bu zamanda Zencân yakınlarında bulunduğunu ve gelişmeler üzerine Erdebil'e döndüğünü ve kentteki Deylemlilerin ayaklanarak kargaşa çıkardıklarını yazmaktadır.

kalmayarak Deysem'in hizmetinde bulunan Deylemlilere mektuplar yazarak kendisine meylettirdi (342/953-954). Bu sırada Merzubân'nın hapis tutulduğu Sümeyrem Kalesi'nden kurtulduğu mektubunu aldılar. Merzubân, aynı zamanda Azerbaycan'daki diğer Deylemlilere de kurtulduğunu haber verip onları kendisine itaate davet eden mektuplar gönderdi. Deysem ise Merzubân ve Vehsûdân'ın durumlarından bihaber yalnızca Ali b. Mişkî'nin kendisiyle muharebe edeceğini zannediyordu⁶⁵.

Erdebil'de bulunduğu sırada Deylemlilerin eylemlerinden emin olamayıp endişelenen Deysem ise hazinesini yanına alarak⁶⁶ eğlenmek ve avlanmak için Berdea civarına gitti. Bu arada Ali b. Mişkî'nin az bir kuvvetle Erdebil üzerine yürüdüğü haberini alan Deysem, hemen Erdebil'e döndü, burada Ali b. Mişkî ile aralarında vuku bulan savaşta Cestân b. Sermuzen hariç Deylemlilerin ona sırt çevirip taraf değiştirmeleri üzerine mağlup oldu. Yanında sadece Kürtlerden müteşekkil az miktarda bir ordusu kalan Deysem, Ermîniyye'ye kaçtı. Buranın kralları (Derenik Aşot, Epusehl Hamazasp) ona hüsn-ü kabulde bulunup adamlarıyla maişetlerini temin için gerekli olan erzakı verdiler. Ermîniyye'de iken Merzubân'ın, Sümeyrem Kalesi'nden kurtulduğu, Erdebil'e gelip Azerbaycan'ın şehir ve kalelerini teslim almaya başladığını ve kendisini takip için de Ali b. Mişkî'yi bir orduyla gönderdiği haberini aldı. Bu gelişmeler karşısında Deysem, Ermîniyye'de kalmasının imkânsız olduğunu gördü ve Bağdad'a kaçtı (342/953-954)⁶⁷.

Daha önce de ifade edildiği gibi Merzubân b. Muhammed 337 (948-949) yılında Rüknüddeve tarafından esir edilip, Sümeyrem Kalesi'ne hapsedilmişti. Ancak Cestân (Cüstân) b. Vehsûdân'ın kızı olan annesi Harâseveyh, oğlunu kurtarmak

⁶⁵ İbn Miskeveyh, VI, s. 184-185; Türkçe çev. s. 544-545; İbnü'l-Esîr, VII, s. 244; Türkçe çev. VIII, s. 431; Münecimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 335a.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr (VII, s. 244; Türkçe çev. s. 432) Deysem'in bütün hazinesini Erdebil'de kendisine isyan eden Deylemlilere dağıttığını kaydetmektedir.

⁶⁷ İbn Miskeveyh, VI, s. 186; Türkçe çev. s. 545; İbnü'l-Esîr, VII, s. 244; Türkçe çev. VIII, s. 432; Münecimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 335a; ; Huart, s. 242-243; Keleş, s. 70.

için bir grup adam görevlendirmiş⁶⁸ ve bunların girişimleriyle Merzubân, kalenin hâkimi olan Şîr Esfâr'ı öldürüp kaleyi ele geçirmeye muvaffak olmuştu (342/953-954). Bu şekilde esaretten kurtulan Merzubân,⁶⁹ tekrar Azerbaycan'a döndü. Deysem'i uzaklaştırdıktan sonra bir kez daha Azerbaycan ve Arrân'ın yönetimini ele geçirecek bütün şehir ve kalelerine kendi valilerini ve vergi amilleri tayin etti. Müteakiben Ermîniyye'ye yönelerek kendisinin yokluğunda tarih sahnesine çıkan Dvin Emîri Muhammed b. Şeddâd üzerine Deylemlilerden müteşekkil kalabalık bir ordu yolladı (343/954-955). Bu sırada Dvin kalesinde görevli Deylemli birliklerin saf değiştirmesi karşısında zor durumda kalan Muhammed b. Şeddâd, Deysem'in yolunu takip ederek aşiretiyle birlikte Vaspurakan'ın Ermeni prensine iltica etti⁷⁰. Böylece Merzubân Azerbaycan ve Arrân'dan sonra Ermîniyye'de de otoritesini tesis etmiş oldu.

Merzubân'a karşı koyamayacağını anlayan Deysem ise Vaspurakan'dan ayrılarak yeni ittifak arayışları umuduyla Bağdad'a Büveyhî Emîri Muizzüddeve'nin (öl. 356/967) yanına gitti. Onu çok iyi karşılayan Muizzüddeve, kendisine ikram ve ihسانlarda bulundu. Deysem'nin Bağdad'daki ikâmeti süresince Muizzüddeve, onun hukukuna riayet ederek çok iyi ağırlandı ve hatta burada kalması koşuluyla her yıl ona 50 bin dinar altın verdi. Bu şekilde Deysem, hilâfet merkezinde bir süre huzurlu bir hayat sürdü ve hatta kâtiplerine ve yakınlarına "*hayatımın en müreffeh zamanı, Bağdad'da ikâmet ettiğim günlerdir,*"

⁶⁸ Bunlar Deysem'in hapisanesinden kaçan İbrahim ed-Dabbî ve Merâga'da her türlü suça bulaşmış ve emniyet mensuplarının (şurta) takibinden kaçıp ed-Dabbî gibi Merzubân'ın annesi Harâseveyh'e sığınmış olan Tevbân adından bir adamdı. Daha sonra askerlerinden Vasıf ed-Deylemî, Ebü'l-Hasan b. Cinnî ve Tarım ahalisinden bir grup da tüccar kıyafetiyle bunlara katılmıştı, bkz. İbn Miskeveyh, VI, s. 187-188; Türkçe çev. s. 547-548.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Miskeveyh, VI, s. 185, 187-190; Türkçe çev. s. 543, 546-548; İbnü'l-Esîr, VII, s. 245-246; Türkçe çev. VIII, s. 343-344; Güner, s. 69.

⁷⁰ Müneccimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 335a, 337a; Minorsky, *Caucasian History*, s. 37; Madelung, s. 239; Keleş, s. 94-96.

dediği kaydedilmektedir⁷¹. Aynı zamanda Deysem ile yakın bir dostluk kuran Muizzüddevlé'nin mektuplarında ondan “*kardeşim Ebû Sâlim*” diye hitap ettiği de belirtilmektedir⁷².

Ancak Deysem'in Bağdad'daki huzurlu hayatı, Azerbaycan'daki adamlarının ısrarlı davetleri sebebiyle fazla uzun sürmedi. Bu nedenle Azerbaycan'a dönüp Merzubân ile mücadele edebilmek için Muizzüddevlé'den kendisine askerî yardımda bulunmasını istediysede, bu sırada bir diğer Büveyhî emîri olan Rüknüddevlé'nin Merzubân ile anlaşma yapıp sıhriyet kurmuş olmasından dolayı buna yanaşmadı. Muizzüddevlé'den arzu ettiği yardımı alamayan Deysem, 343 (954-955) yılında Bağdad'dan ayrılarak Musul Hamdânî Emîri Nasrüddevlé'nin (öl. 358/969) yanına gitti. Bir süre Musul'da kalan Deysem, ondan da umduğunu bulamayınca Şam'da bulunan kardeşi Seyfüddevlé'ye (öl. 356/967) müracaat etti ve 344'e (955) kadar burada ikâmet etti⁷³. Bu yılda Seyfüddevlé'den aldığı yardımla Ermniyye'ye İbn Deyranî'nin kardeşi Epusehl Hamazasp'in yanına geldi. Zira Bağdad'a hareket etmeden önce hazinelerinin bir kısmını itimat ettiği İbn Hâcîk diye İslâm kaynaklarından anılan Haçik Gagik'in oğlu Epusehl Hamazasp'a emanet etmişti. Burada iken Kürtlerin ileri gelenleri onu ve hükümdarlığını destekleyeceklerini vaat ederek Azerbaycan'a davet etmeleri üzerine Azerbaycan'a yürüyerek Selmâs'a geldi⁷⁴. Kürtlerin de desteğiyle şehri ele geçirerek Seyfüddevlé adına hutbe okuttu⁷⁵. Bu arada Bâbü'l-Ebvâb'da (Derbend) kendisine karşı yapılan isyanı bastırmakla meşgul olan Merzubân, durumu haber alınca Deysem'e karşı kumandanlarından birini gönderdi. İki ordu karşı karşıya gelince Merzubân'ın ordusunda yer alan askerlerden bir kısmının Deysem'den emân dileyerek onun safına katılmaları üzerine Merzubân'ın ordusu mağlup

⁷¹ İbn Miskeveyh, VI, s. 186; Türkçe çev. s. 545-546. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, VII, s. 244-245; Türkçe çev. VIII, s. 431-432; Huart, s. 242-243.

⁷² Bkz. İbn Miskeveyh, VI, s. 183; Türkçe çev. s. 543.

⁷³ İbn Miskeveyh, VI, s. 185-186, 193; Türkçe çev. s. 546, 551; İbnü'l-Esîr, VII, s. 244-245; Türkçe çev. VIII, s. 431-432; Münecimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 335a; Şerifli, s. 193.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, VII, s. 245; Türkçe çev. VII, s. 432; Keleş, s. 71.

⁷⁵ İbn Miskeveyh, VI, s. 193, 186, 199; Türkçe çev. s. 546, 551, 556.

olarak geri döndü. Deysem de yeniden Selmâs'a gelerek şehre yerleşti⁷⁶.

Bâbü'l-Ebvâb'daki isyanı bastırdıktan sonra Azerbaycan'a dönen Merzubân, vakit kaybetmeden Deysem'in üzerine yürüdü. Merzubân'nun yaklaştığı haberini alan Deysem, adamlarından bazılarının bir kez daha saf değiştirmeleri sebebiyle ona karşı koyamayacağını anlayarak Selmâs'tan ayrılıp Ermîniyye hâkiminin (Epusehl Hamazasp) yanına kaçtı. Bunun üzerine Merzubân, Epusehl Hamazasp'e mektup yazıp Deysem'i derhal tutuklamasını emretti. Fakat Epusehl Hamazasp, Deysem ile olan hukuklarından dolayı buna yanaşmadı. Ancak Merzubân'ın baskısı neticesinde kendisine teslim etmeye mecbur edilmemesi koşuluyla Deysem'i tevkif etmeye razı oldu. Merzubân'dan korkan Epusehl Hamazasp, bir hileyle Deysem'i tutuklatıp yanında alıkoydu. Fakat Merzubân ikinci bir haberci göndererek Deysem'in kendisine teslim edilmesini istedi. Epusehl Hamazasp bu talebine de bir süre direndiyse de nihayetinde teslim etmek zorunda bırakıldı⁷⁷. İbn Havkal'ın⁷⁸ belirttiğine göre İbn Deyrânî'nin oğullarının Merzubân'a yıllık 100,000 dirhem verdiklerini ancak Deysem'i vermelerinin mükâfatı olarak onlardan dört yıl vergi alınmadı. Bu da aslında Deysem b. İbrahim'in Epusehl Hamazasp ile Merzubân arasında pazarlık unsuru yapıldığını da göstermektedir.

Netice Deysem'i ele geçiren Merzubân, onun gözlerine mil çektirerek hapsetti. Bu tarihten itibaren esaret hayatı yaşayan Deysem, Sâlâr Merzubân b. Muhammed'in Ramazan 346'da (Kasım-Aralık 957) vefat etmesi üzerine adamları, kendi-

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, VII, s. 245; Türkçe çev. VII, s. 432; Müneccimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 335a.

⁷⁷ İbn Miskeveyh, VI, s. 199; Türkçe çev. s. 566; İbnü'l-Esîr, VI, s. 245; Türkçe çev. VII, s. 432-433; Müneccimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 335a.

⁷⁸ *Sûretü'l-ard*, s. 303; Türkçe çev. s. 276.

sinden korktukları ve başlarına bir gaile açmasından çekindikleri için onu öldürdüler⁷⁹.

Sonuç

Ebû Sâlim Deysem b. İbrahim el-Kürdî, 325 (935-936)- 344 (955-956) yılları arasında Azerbaycan, Arrân ve Doğu Ermîniye'nin siyasî hayatında rol oynayan önemli bir şahsiyettir. Bu anlamda Abbâsî Halifeliği ve Sâcoğlu iktidarından sonra mevzu bahis coğrafyada Kürt ve Deylemlî unsurların hâkim duruma gelmelerinin geçiş sürecini temsil etmektedir.

Bölgedeki Kürtlerin desteğiyle önemli bir politik aktör haline gelerek devletleşme noktasında kayda değer bir alanda müstakil bir yönetim kurmayı başardı. Ancak Kürt-Deylemlî dengesini tesis edememesi ve kendi zaafı nedeniyle kurduğu bu siyasî-politik oluşum tam anlamıyla bir devlet hüviyeti kazanamadı. Bununla birlikte onun varlığı çerçevesinde gelişen hadiseler, bölgenin bu zamandan sonraki tarihinde söz sahibi olan Müsâfirîler, Şeddâdîler ve Revvâdîler gibi devletlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Yine onun siyasî kariyeri bağlamında Kuzey Suriye, Musul ve Güney Doğu Anadolu'da egemen bulunan Hamdânîlerin, Sâcoğlu iktidarının son bulmasını müteakiben Nazif es-Sâcî, Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Sâid el-Hamdânî, Fadl b. Câ'fer el-Hamdânî-İbrahim ed-Dabbî ve son olarak bizzat Deysem b. İbrahim vasıtasıyla çeşitli zamanlarda bölgeye hâkim olmak veya burada nüfuz oluşturmak maksadıyla askerî-siyasî müdahalelerde bulduklarına da şahit olunmaktadır.

KAYNAKLAR

- BIKOV, A.A., "Moneti Daysama ibn İbrahima al-Kurdi", XXV. *Mejđunarodnyj Kongress Vostokovedov, Dokladi Delegatsii SSSR*, Moskova 1960.
- BİÇER, Bekir, "İslâm Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. ve 12. Yüzyıllar Arası)", *The Journal of*

---

⁷⁹ İbn Miskeveyh, VI, s. 187, 199; Türkçe çev. 546, 556; İbnü'l-Esir, VII, s. 245; Türkçe çev. VIII, s. 432-433; Müneccimbaşı, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 335a; Keleş, s. 71.

Academic Social Science Studies (JASSS), 5, 2012, s. 51-80.

BÜNYADOV, Ziya, *Azerbaycan VII-IX. Asırlarda*, Bakü 2007.

EBÜ'L-FİDÂ, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Ezb-Yahya Seyid Hüseyin-Muhammed Fahri el-Vasif, Kahire t.y. II.

EZ-ZEHEBÎ, *Târîhü'l-İslâm ve vefâyatü'l-meşâhir ve'lâlâm (421-431/431-440)*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Beyrut 1993, XXIV.

GÜNER, Ahmet, "Müsâfiriler", *DİA*, İstanbul 2003, XXXII, s. 68-70.

HACIYEV, Kasım, *Berdea Şehri Coğrafi, Siyasi ve Medeniyeti Tarihi*, Bakü 2008.

HOVHANNES DRANSKHANAKERTTSİ, *History of Armenia*, İngilizce çev. Krikor H. Maksoudian, Atlanta 1987.

HUART, Cl., "Les Mosâfirides de l'Adherbaïdjan", A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Browne on the His 60th Birthday, ed. T.W. Arnold-Reynold A. Nicholson, Cambridge 1922, s. 229-256.

İBN HAVKAL, *Sûretü'l-ard*, Beyrut 1992; *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2014.

İBN KESİR, *el-Bidaye ve'n-nihaye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995, XI.

İBN MİSKEVEYH, *Tecâribü'l-ümem*, thk. Ebü'l-Kasım İmamî, Tahran 1987, IV-VII; *Tecâribü'l-Ümem*, çev. Kıvameddin Burslan, yay. haz. M. Şeker-R. Savaş-S. Genç-A. Ertuğrul, Ankara 2016.

İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Muhammed Yusuf el-Dukak, Beyrut 1987, VII; *el-Kâmil fi't-târîh tercümesi (İslâm Tarihi)*, VIII, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul 1989.

İPEK, Ali, "Sacoğulları", *DİA*, İstanbul XXXV, s. 364-366.

KALANKATLI MOSES, *Alban Tarihi*, çev. Yusuf Gedikli, İstanbul 2006.

KELEŞ, Nevzat, *Şeddâdîler, Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı (951-1199)*, İstanbul 2016.

Kitâbü'l-Uyûn ve'l-hadâik fi âhbârü'l-hakâik, nşr. Ömer es-Saidî, Dımaşk 1972, I.

MADELUNG, W., "The Minor Dynasties of Northern Iran", *Cambridge History of Iran*, Cambridge, 2007, IV, s. 198-249.

MİNORSKY, V., "Caucasica IV", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, London 1953, s. 504-529.

_____, "Müsâfiriler", *İA*, Eskişehir 1997, VIII, s. 817-819.

_____, *Studies in Caucasian History, I. New Light on the Shaddâdids of Ganja, II. Shaddâdids of Ani, III. Prehistory of Saladin*, London 1953.

_____, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, Cambridge 1958.

MUHAMMED B. ABDÜLMELİK EL-HEMEDANÎ, *Tekmiletu Târîhu Taberî (Târîhu Taberî, XI)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1967.

MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LUTFULLAH, *Câmiü'd-düvel*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 3172.

RADJABLİ, Ali, *Numizmatika Azerbaydjana*, Bakü 1997.

STEPHANOS ORBELİAN, *History of the State of Sisakan*, İngilizce çev. Robert Bedrosian, New Jersey 2012, I.

ŞEHABEDDİN AHMED B. ABDULVAHAB EN-NUVEYRÎ, *Nihâyetü'l-Ereb fi funûni'l-edeb*, Beyrut 2004, XXIII,

ŞERİFLİ, M. H., *Feodalny Gosudarstva Azerbaydjana Vtoroy Polovini IX-XI vekov*, Bakü 2011.

TER-GHEWONDYEN, Aram, *The Arab Emîrates in Bagratid Armenia*, İngilizce çev. N. G. Garsoian, Lizbon 1976.

USTA, Aydın, *Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslâmlaşma Serüveni (Sâmânîler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007.

- VARDANYAN, Aram, "On the Coinage of Daysam ibn Ibrahim in Adharbayjan and Armenia in the 10th. Century AD", *Journal of the Oriental Numismatic Society*, 197, London 2008., s. 11-19.
- _____, "The Coinage of the Saçjids of the Adharbaycan and Armenia (late IX-X AD)", *Talk on the OSM Meeting*, Tubingen, 08.05.2004.
- VASMER, Richard, "Zur Chronologie der Gastaniden und Salariden", *Numismatics of the İslamic World Studies in Oriental Coins by Richard Vasmer II*, ed. Fuat Sezgin, yay. haz. Mazen Amawi, Frankfurt 2004, XXXV s. 33-61.
- _____, "Die Münzen der Sadjiden", *Mumismatics of the İslamic World, Studies in Oriental Coins by Richard Vasmer II*, ed. Fuat Sezgin, yay. Haz. Mazen Amawi, Frankfurt 2004, XXXV, s.30-32.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "Sâcoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (DGBİT)*, Konya 1994, VI, s. 81-136.